

KATALIKŲ SOCIALINĖS MINTIES RAIŠKA KAUNO VYSKUPIJOJE (XX A. PRADŽIOJE)

Valdas Pruskus

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas politologija@vgtu.lt*

Įteikta 2010-09-01; priimta 2011-02-09

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos katalikų socialinės minties raiškos Kauno vyskupijoje aplinkybės ir ypatumai XX a. pradžioje. Remiantis literatūra ir istorinių šaltinių kritine analize, parodomas to meto lietuvių katalikų socialinės minties puoselėtojų intelektualinės ir organizacinės pajėgos. Analizuojamos pirmųjų *Socialinių kursų* (1909) Lietuvoje organizavimo aplinkybės ir jų poveikis tautos pilietinei ir politinei brandai. Aptariamoms pagrindinėms katalikų intelektualų socialinio veikimo kryptys ir rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: katalikų socialinės minties puoselėtojai, socialinis veikimas, socialiniai kursai, *Rerum novarum*, socialinė teorija, visuomenė, sociologiniai tekstai.

Įvadas

Lietuvių katalikų socialinės minties puoselėtojams XX a. pradžioje teko dirbti skirtinguose regionuose, kur sąlygos veiklai buvo specifinės (Vilniaus, Suvalkų ir Kauno vyskupijose). Tačiau laikytasi bendros nuostatos – katalikų socialinės minties plėtotė neatsiejama nuo socialinio veikimo, kuris geriausiai liudijąs krikščionišką problemų supratimą, o siūlomi konkretūs jų sprendimai – Katalikų Bažnyčios socialinę potenciją. Nepaisant to, prioritetai kiek skyrėsi.

Vilniaus vyskupijoje esminis akcentas – tautinės savasties išsaugojimas, kuris įmanomas tik tausojant gimtąją kalbą ir tėvų žemę. Būtent ta linkme plėtotas ir lietuvių dvasininkijos socialinis veikimas, kuris susidūrė, viena vertus, su caro valdžios vykdoma krašto rusinimo politika, kita vertus, su lenkinimu, grindžiamu lenkų tradicionalistų nuostata, palaikoma ir bažnytinės vadovybės, laikiusios lietuvius daugiatautės Lenkijos dalimi, kas bręstant lietuvių tautinei savimonei XX a. pradžioje atrodė anachronizmas, ir susilaukė lietuvių opozicijos. Karingiausiai lietuvių pozicijas Vilniaus krašte gynė kunigas J. Ambraziejus, leidęs „Šviesą“ (1906–1908) ir „Lietuvos bitininką“ (1905–1906), kuriuose propagavo „aktingojo patriotizmo“ sampratą, pagal kurią ekonominis savarankiškumas ir esąs pagrindas tautiniam tapatumui išsaugoti. Taigi buvo skatinamas ekonominis iniciatyvumas ir verslumas.

Suvalkų vyskupijoje katalikų socialinę mintį ir veikimą stimuliuojo stiprėjanti pasauliečių inteligentų, propagavusių socialinio radikalizmo ir laisvamanybės bei karingojo

ateizmo idėjas, priešprieša, skatinusi efektyvaus atsako priemonių (teorinių, švietėjiškų ir praktinių organizacinių) paieškas. Būtent ekonominių („Žagrė“) ir švietimo („Žiburyš“) draugijų kūrimas labiausiai rūpėjo J. Staugaičiui ir J. Vailokaičiui.

Kauno vyskupijoje, kuri tuo metu buvo lietuviškiausia, telkėsi pagrindinės intelektinės ir organizacinės katalikų pajėgos. Todėl būtent čia katalikų socialinė mintis ir veikimas įgijo ryškiausias formas ir paliko giliausius pėdsakus.

Apie atskirus žymius to meto Kauno vyskupijos katalikų veikėjus yra rašyta, atrodo, nemažai (Prisiminkime monografijas apie A. Jakštą, A. Alekną, K. Paltaroką, J. Matulaitį, K. Šaulį ir kt.).

Tačiau problema, kad nėra vientiso ir aiškaus katalikų socialinės minties raiškos Kauno vyskupijoje vaizdo. Gilesnis sociokultūrinių aplinkybių, konkrečių organizacinių ir atliktų praktinių darbų pažinimas padėtų geriau suvokti ir katalikų socialinės minties raiškos ypatumus.

Straipsnio tikslas – atskleisti katalikų socialinės minties raiškos Kauno vyskupijoje ypatumus.

Šiam tikslui pasiekti keliami uždaviniai:

- 1) išsiaiškinti sociokultūrinę aplinką ir socialinius bei intelektinius iššūkius, kuriuos patyrė to meto lietuvių katalikų socialinės minties puoselėtojai šiame regione;
- 2) aptarti pirmųjų *Socialinių kursų* organizavimo Kaune (1909) aplinkybes ir jų poveikį katalikų socialinės minties ir organizacinės veiklos plėtotei.

Socialiniai ir intelektiniai iššūkiai lietuvių katalikų sociologams (socialinės ir intelektinės katalikų sociologų veikimo Kauno vyskupijoje aplinkybės)

Kauno vyskupija

Bene palankiausios sąlygos plėtotis lietuvių katalikų socialinei minčiai XIX–XX amžių sandūroje buvo Kauno vyskupijoje. Tuo metu ji buvo lietuviškiausia. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, lietuviais čia save laikė 66 proc. visų gyventojų (Jurkewicz 1983: 13). Pasak istoriko R. Vėbros, tuo metu lietuviai darbininkai sudarė 8,6 proc. visų dirbusiųjų Kauno gubernijos pramonėje (Vėbra 1990: 192). Pats Kauno miestas turėjo tvirtovės statusą, todėl pramonės plėtojimas jame buvo gana ribotas. Palyginti maža buvo ir kitataučių darbininkų migracija.

Kaune telkėsi lietuvių katalikų intelektinės ir organizacinės pajėgos. Panaikinus spaudos draudimą, 1905 m. pradėti leisti laikraščiai: „Nedėldienio skaitymas“ (1905–1907), skirtas Žemaičių vyskupijai, „Vienybė“ (1907–1933), skirta katalikiškam kaimui. 1907 m. pasirodė žurnalas „Draugija“, redaguotas intelektualo A. Jakšto. Apie jį telkėsi A. Maliauskis, A. Kaupas, K. Dogelis, K. Šaulys, A. Alekna, S. Šultė, K. Paltarokas. „Draugija“ greitai tapo ne tik katalikų teologinės, bet ir socialinės minties tribūna. Čia pirmiausia paskelbti žymiausi lietuvių katalikų sociologų K. Paltaroko, K. Šaulio, S. Šultės,

A. Kaupo, J. Matulaičio, A. Jakšto ir kt. darbai. Katalikų leidybos reikalus globojo 1906 m. įkurta *Šv. Kazimiero draugija*, leidusi ne tik savų, bet ir užsienio autorių katalikų veikalus (Dambrauskas 1932: 41–69). Buvo spausdinami ir žymių įvairių sričių mokslo autoritetų teoriniai straipsniai, skelbiamos analitinės apžvalgos apie naujas socialines sroves, katalikų socialinį veikimą įvairiose Europos šalyse, nevengiama diskusijų, pateikiamos išėjusių svetur ir Lietuvoje žymesnių veikalų anotacijos, svarbiausių to meto Lietuvos ir užsienio šalių, ypač JAV, laikraščių apžvalgos, kurias reguliariai iš JAV siųsdavo A. Kaupas.

Iš to meto JAV lietuvių A. Kaupas išsiskyrė šviesiu protu, geru išsilavinimu, apsiskaitymu, gebėjo gražiai, sklandžiai ir visiems suprantamai rašyti. Veikiai, pasak Vaižganto, „pasidarė pirmuoju tarp lygių“. Nebuvo dogmatikas, laikėsi požiūrio, kad „ne tik Biblija, bet ir veikalai tokių proto milžinų, kaip Aristotelis, Platonas, Dantė, Servantesas, Šekspyras, Gėtė ir kiti klasikai, privalo būti žinomi kiekvienam apsišvietusiam inteligentui“ (Kaupas 1905: 20–501) – taip pat ir kunigui. Verta dėmesio gali būti ir kitokia nuomonė. Todėl jis siūlė spausdinti ne tik katalikiškų, bet ir kitokias nuomones reiškiančių svarbiausių laikraščių turinius. A. Jakštui sutikus, „Draugijoje“ imta skelbti „Lietuvos ūkininko“ ir „Vilties“ apžvalgas.

Būdamas įsitikinęs, kad lietuviai, skelbdami visuomeninės minties naujienas, vėluoja 15–20 metų, jis recenzavo žymiausių to meto sociologų ir ekonomistų (J. Mackay, J. A. Dawe, W. Grahama, F. Gidingso, J. Hussleino) veikalus ir siuntė į Lietuvą. Be to, siuntė „Laiškus iš Amerikos“, kuriais supažindino Lietuvos visuomenę su šios šalies socialiniu ir politiniu gyvenimu, aiškino demokratijos teigiamybes, propagavo solidarizmo, socialinės partnerystės idėjas.

Taip pat jis gana kritiškai ir blaiviai vertino JAV vykčius ekonominius procesus, stengėsi atskleisti jų sąveiką ir pasekmes. JAV ekonominiame gyvenime vis labiau įsigalint monopolijoms, A. Kaupas matė dvejopus to proceso padarinius visuomenei: viena vertus, monopolijos leido „palengvinti ir padauginti produkciją naudingų daiktų ir per tai sumažinti jų vertę“, kita vertus, stiprino konkurenciją ir didino bedarbių gretas. Tačiau šiuos prieštaravimus, pasak A. Kaupo, galima buvo įveikti taikiu būdu: valstybė įstatymais turėjo labiau kontroliuoti monopolijų veiklą, ypač susijusią su darbininkų užimtumu. JAV taip ir buvo elgiamasi: nesilaikantys įstatymų „trestai persekiojami, geležinkelio kompanijos baudžiamos, korporacijos varžomos“ (Kaupas 1903: 40). Valstybės priemonės, kuriomis buvo siekta užtikrinti efektyvesnę darbininkų ekonominę bei socialinę saugą, mažinti socialinius prieštaravimus didinant profesinių sąjungų galią ir teises, pasak A. Kaupo, rodė, kad prasidėjo taikus visuotinės gerovės visuomenėje kūrimasis. Jis vylėsi, kad ir Lietuva galės pasiekti gerovę vien evoliucijos, o ne revoliucijos būdu.

1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje A. Kaupui atrodė netinkama priemonė gyvenimui pagerinti. Revoliucinis socialistų optimizmas ir jų skelbta griaunamoji revoliucijos nuostata jam buvo nepriimtina. Joje A. Kaupas nematė konstruktyvaus kuriamojo prado, o „su griaunančiais veiksniais sutarties negali būti“.

Apie Amerikos lietuvių gyvenimą jis daug rašė ir „Vilniaus žiniuose“, „Viltyje“, bendradarbiavo „Vienybėje lietuvininkų“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“

ir kituose leidiniuose. Antra vertus, Lietuvos reikalais A. Kaupas stengėsi sudominti ir amerikiečius, rašydamas straipsnius apie „tautos vargus po rusų valdžia“ į įtakingus leidinius „The North American Review“ ir „The Independent“. Be to, straipsnius apie Lietuvą ir katalikų socialinį veikimą siūsdavo ir anglų kalba leidžiamai „Katalikų enciklopedijai“. Jis ragino lietuvius katalikus plačiau informuoti užsienio spaudą apie socialinį veikimą Lietuvoje ir vietinių socialistų elgesį (Kaupas 1905: 20–501).

Nuoširdus A. Kaupo troškimas padėti broliams katalikams, Lietuvoje kovojantiems su vietiniais socialistais, naujais argumentais, atskleidžiančiais ydingąsias socializmo puses, paskatino ir „Draugijos“ redaktorių neignoruoti marksizmo sekėjų veikalų ir juos recenzuoti. Už tai A. Jakštui buvo priekaištaujama, esą be reikalo pratinęs prie jų visuomenę. Tačiau šie priekaištai buvo nepagrįsti. A. Jakštas gerai juto laiko dvasią, suvokė, kas žmones domina, ir stengėsi apie tai su jais kalbėti, pateikdamas kitokį krikščioniškąjį požiūrį į gvildenamą problemą. Tai žadino mąstymo kritiškumą, vertė naujai pažvelgti į propaguojamų socializmo teorijų argumentacijos pagrįstumą, visuotinės praktikos ir krikščioniškųjų vertybių reikalavimų atitikimą.

Ugdytis normalų kritišką požiūrį į socialinius reiškinius, ieškant jiems krikščioniško atsakymo, buvo aktualu ir kunigams, iš kurių tikintieji laukė paramos, paaiškinimo, padedančio susiorientuoti susidarius sudėtingoms situacijoms, įvertinti vienokį ar kitokį socialinio gyvenimo reiškinį. Patys kunigai, nors ir kupini gerų ketinimų, buvo nepasirengę realiai suteikti tokią paramą: trūko specialių socialinių žinių ir socialinės veiklos patirties. Daugelio žvilgsniai su pavydu krypo į Lenkiją, kur kunigų seminarijose nuo 1902 m. veikė sociologijos ir politinės ekonomijos katedros, aukštu lygiu buvo dėstomi socialiniai mokslai. Kun. A. Šimansko teigimu, lenkų kunigų seminarijos pagal visuomenės mokslų dėstymą prilygo Vakarų Europos šalių kunigų seminarijoms (Poborski 1987: 36).

Krokuvos universiteto Teologijos fakultete veikė sociologijos katedra. Katalikiškoji lenkų inteligentija jau turėjo išsiugdžiusi kūrybiškų ir ambicingų sociologų. Jie ne tik dėstė socialinius kursus kunigų seminarijose, rašė knygas, bet ir aktyviai reikėsi visuomeninėje veikloje, burdami darbininkus į katalikiškas organizacijas, aiškindami bažnyčios požiūrį į socialines problemas. Su Lenkija lietuvius siejo glaudūs ryšiai. Jie ne tik stebėjo, kas vyko Lenkijoje, bet ir buvo aktyvūs tų įvykių dalyviai. Su lenkų katalikų socialiniu veikimu buvo susipažinę lietuvii kunigai, kuriems teko dirbti šiame krašte (J. Staugaitis, J. Matulaitis).

XX a. pradžioje Varšuvoje gyveno 3 tūkst. lietuvių (Staugaitis 1927–1941: 135). 1900–1905 m. Varšuvos valstybinės realinės gimnazijos kapelionu buvo J. Staugaitis. Jis ypač rūpinosi jaunimo religiniu auklėjimu. Žinodamas, kad gimnazijoje mokosi daug laisvamanių, paveiktų socialistų peršamo netikėjimo, dangstomo mokslo ir pažangos šūkiams, J. Staugaitis kruopščiai rengdavosi pamokslams, studijuodavo apologetų raštus, istorijos, filosofijos, sociologijos ir gamtos mokslus, kad galėtų atsakyti į moksleivių klausimus, abejones.

Įtaigūs, argumentuoti J. Staugaičio pamokslai darė įspūdį moksleiviams, pasiklausyti šventadieniais atvykdavo ir jų tėvai. Vėliau kai kuriuos pamokslų tekstus J. Staugaitis paskelbė „Vadove“ (1911), o 1912 m. juos išleido atskira knyga „Jaunimo idealas, arba pamokslai mokiniam“. Tačiau vien pamokslais J. Staugaitis nesitenkino. Jis ieškojo to-

kių organizacinių formų ir struktūrų, kurios galėtų geriausiai tenkinti jaunimo religinius, kultūrinius bei socialinius poreikius. Jis ėmė burti moksleivius į „atgimimo“ kuopeles, savo orientacija ir siekais artimas mūsų būsimeams ateitininkams.

Kelcų (1891–1893), o vėliau Varšuvos (1893–1895) kunigų seminarijose studijavo J. Matulaitis. Kai Fribūro universitete jis įgijo teologijos daktaro laipsnį, nuo 1903 m. pradžios buvo paskirtas dėstyti Kelcų kunigų seminarijoje. Tačiau atsinaujinus kaulų džiovai, J. Matulaitis išvyko gydytis į Varšuvą, kur praleido trejus metus (1904–1907). Dėstė grafitės C. Platerytės įsteigtoje mergaičių gimnazijoje ir ėjo kapeliono pareigas. Čia jis aktyviai įsitraukė ir į krikščionišką socialinę veiklą, aktyviai domėjosi darbininkų gyvenimu. Mat sunkios jų gyvenimo ir buities sąlygos buvo palanki dirva reikštis socialistų propagandistams, siūlantiems radikalias priemones jų padėčiai pagerinti.

Siekdama sumažinti socialistų įtaką, lenkų dvasininkija pradėjo burti darbininkus į katalikiškas organizacijas pagal enciklikos „Rerum novarum“ nuostatas. Taip įgyvendino enciklikos šūkį: *Quittez la sacristie* („Išeikite iš zakristijos“). 1906 m. Varšuvoje J. Matulaitis kartu su seiniškiu kunigu M. Godlevskiu įkūrė krikščionių darbininkų sąjungą (jai priklausė apie 50 tūkst. narių), tapo jos sekretoriumi ir laikraščio „Towarzysz pracy“ redaktoriumi (Matulaitis 1908, Nr. 16 p. 250). Organizatoriaus pastangomis sąjungos veikimo linkmė buvo grynai dalykinė kultūrinė ir tautinė, bet ne politinė. Taip pat tuo metu (1904–1906) drauge su lenku E. Jara įkvėpė akademinį jaunimą (be Varšuvos, Krokuvos, Lvovo) susiburti į draugiją, vėliau pasivadinusią „Atgimimo vardu“. Draugija leido žurnalą „Versmė“. Tuo pačiu laiku (1905) kartu su E. Jara Varšuvos aukštuomenės būreliui suorganizavo politinės ekonomijos paskaitų ciklą (Jara 1996). Paskaitų skaityti buvo kviečiami žymūs lektoriai. Tarp jų L. Kšivickis – žymus ekonomistas, sociologas, beje, kairiųjų socialdemokratiškos pažiūrų. Tokių pažiūrų paskaitininko pakvietimas rodė platų europinį J. Matulaičio akiratį.¹

Tačiau pasirodė, kad taip drąsiai veikti buvo galima užsienyje, bet ne Lenkijoje. Pasigirdo nepatenkintųjų balsai. Konservatyviųjų katalikų vadovas grafas J. Ostrovskis pareiškė, kad pagal kunigo J. Matulevičiaus sumanymą, visi L. Kšivickio paskaitų klausytojai strimgalviais rieda „į hereziją ir amžintąją prapultį“, o krikščioniškoji demokratija vedama į socializmą (Kučas 1979: 95).

Laiške, rašytame A. Dambrauskui-Jakštui (1908 m.), kuriame aptariami būsimų socialinių kursų Kaune organizavimo klausimai, J. Matulaitis pageidauja: „Man rodos, čia (kursuose) reikėtų išrodyti <...>, kad Bažnyčia anaipol neužkerta kelio evoliucijai“. Taip pat nurodo ir būdą, kaip tai pasiekti: „Krikščioniškosios draugijos užsieniuose net kaip kada tyčia kitokių nuomonių žmonių pasikviečia, kad patirtų, kaip kiti į šiuos dalykus žiūri“ (J. Matulaičio... 1908).

Tačiau J. Matulaitis nenuleido rankų, nepasimetė. Jis ir toliau organizavo viešas paskaitas, disputus, kuriuose karštai aiškino „Rerum novarum“ požiūrį į nuosavybę ir dar-

¹ Iš „Atgimimo“ draugijos, kryptingai vestos J. Matulaičio, išaugo ne vienas žymus ne tik Lenkijos kultūros, mokslo ir Bažnyčios žmogus. Antai, be minėtojo E. Jaro, vėliau tapusio Oksfordo universiteto profesoriumi, iš tos aplinkos išėjo H. Pšezdzieckis, vėliau Palenkės (Podlesės) vyskupas, E. Leteris – filosofas, Grigaliaus universiteto (Romoje) profesorius, jėzuitų generolo V. Leduchovskio sekretorius, J. Matulaitis.

bą, puoselėdamas viltį į šiuos disputus įtraukti ir pasyviają dvasininkiją. Tam geriausiai tiko socialinių kursų forma.

Tuo metu tokie kursai buvo labai madingi Vakarų Europos katalikų sluoksniuose. Paprastai juos rengdavo darbininkų rajonuose, kur apsigyvendavo ir atvykę lektoriai. Pirmieji socialiniai kursai buvo suorganizuoti Vokietijoje (1901), vėliau Prancūzijoje (1904, Liono mieste), Belgijoje (1906), Ispanijoje (1906, Madride), Olandijoje (Utrechte, 1906), Italijoje (Pistorijoje, 1907). Kaip nurodo P. Būčys, tų kursų pobūdis skyrėsi. Vokietijoje ir Prancūzijoje buvo gvildenama kuo daugiau aktualiausių socialinių klausimų. Olandai pasirinkdavo vieną problemą ir stengdavosi ją nuodugnai išnagrinėti. Belgai daugiau rūpinosi nuolatinio ir sistemingu socialinių klausimų nušvietimu ir mokymu (Būčys 1909: 279).

Socialiniai kursai ir jų poveikis katalikų socialiniam veikimui

Socialinių kursų idėjai nebuvo abejingi ir lietuviai (Šaulys 1907: 57–63). 1907 m. Varšuvoje J. Matulaitis kartu su S. Šymanskiu (1881–1942) surengė pirmuosius socialinius kursus lenkų kunigams, kuriuose dalyvavo per 700 kunigų, tarp jų būta ir lietuvių. Paskaitas skaitė iš Krokuvos ir Poznanės pakviesti specialistai. Kursams buvo parinkta viena tema – „Krikščioniškoji nuosavybės teorija“. J. Matulaitis skaitė tokio paties pavadinimo referatą, kuris vėliau išėjo atskiru leidiniu („Chrześcijanska teoria prawa własności“, Warszawa, 1907). Sutelkęs dėmesį į nuosavybės problemą, jis stengėsi išaiškinti kunigams Leono XIII požiūrį į nuosavybę, kuris konservatyvios orientacijos aukštajai dvasininkijai, glaudžiai susijusiai su dvarininkais ir palaikiusiai pusiau feodalinius santykius kaime, atrodė per daug revoliucingas. Taigi Varšuvoje surengti socialiniai kursai supažindino platesnius dvasininkijos sluoksnius su „Rerum novarum“ nuostatomis ir šitaip pralaužė informacinę aukštosios dvasininkijos blokadą.

Tačiau pats J. Matulaitis už tokią veiklą susilaukė ne tik atviro puolimo, bet ir skundimo. J. Matulaitis buvo skundžiamas, puolamas ne vien iš baimės apsimesusio grafo J. Ostrovskio. Šventai įsitikinę savo teisumu, neklystamumu, karštai jam priekaištavo taip pat ir Bažnyčios vieningumo šalininkai, vadinamieji *integralistai*. Jiems Bažnyčios negerovių kėlimas irgi atrodė kaip jos pamatų skaldymas, neleistas modernėjimas. Modernėjimo apraiškos integralistams vaidenosi ir Krikščionių demokratų sąjungos veikloje. Kaltinimai pasiekė Romą. Prelatas U. Benignis – slaptosios tarptautinės organizacijos kovai su modernizmu vadovas – savo leidinyje paskelbė J. Matulaitį esant „vienu iš pavojingiausių pasaulyje modernistų“ (Kučas 1979: 96).

Aktyvi J. Matulaičio socialinė veikla Varšuvoje pasiekė Peterburgo dvasinės akademijos vadovybę. Siekdama sulaikyti lietuvius nuo studijų Vakarų Europos katalikiškuosiuose universitetuose, ji nutarė įsteigti sociologijos katedrą. 1907 m. rudenį profesoriauti čia buvo pakviestas ir J. Matulaitis. Tos pačios akademijos profesorius Maironio ir P. Būčio palaikytas, J. Matulaitis ėmėsi iniciatyvos surengti socialinius kursus ir Lietuvoje.

Apie sumanymą reikėjo pranešti Žemaičių vyskupui ir gauti jo aprobaciją. Vyskupas M. Paliulionis pritarė projektui, bet dėl silpnos sveikatos jį prižiūrėti pavedė savo pagalbininkui – vyskupui G. Cirtautui.

1908 m. sausio 3 d. Kaune įvyko pirmasis susirinkimas, kuriame dalyvavo vietiniai ir iš kitur atvykę inteligentai. Buvo nutarta sudaryti organizacinį komitetą, vadovaujamą vyskupo A. Cirtauto, iš 12 narių – 6 dvasiškių ir 6 pasauliečių, sutikusių prisidėti prie kursų (lekcijų) organizavimo. Mat laikytasi pažiūros, kad žinių apie socialinius darbus pirmiausia reikia šviesuomenei – inteligentams, kad galėtų geriau „pasitarnauti demokratiškiems Lietuvos žmonių reikalams“. Keturių dienų kursus numatyta surengti 1908 m. rugpjūčio mėn. pradžioje. Sudaryta ir gana plati paskaitų programa, apėmusi 3 sričių – žemės ūkio, švietimo ir kooperacijos problematiką. Iš viso numatyta net 18 pranešimų.

Sudarant kursų programą, iškilo opus klausimas: ką kviešti pranešėjais ir kokia kalba turėtų būti skaitomas pranešimas. Po ilgesnių debatų nutarta kviešti tikrus atskirų socialinio mokslo šakų specialistus (taip pat ir kitataučius, jei tarp lietuvių tokių nebūtų), o skaityti prelegentai turėjo suprantama visiems kursų klausytojams kalba.

Į kviečiamų lektorių sąrašą buvo įtraukti lietuviai – prof. P. Būčys, prof. J. Matulaitis, prof. J. Maironis, agronomai Smilgevičius, Pečkauskis, A. Totoraitis, Masiulis, advokatai J. Bulota, Samajauskas, kultūrininkai G. Petkevičaitė-Bitė, K. Kymantaitė, kunigas A. Kaupas, P. Mašiotas, A. Vokietaitis, inžinierius Vitkauskas, Šidlauskas, redaktorius („Vilniaus žinių“) A. Smetona, kunigas J. Staugaitis, kalbininkas J. Jablonskis. Lenkai – prelatas Wawrzyniakas, kun. J. Niesiolowkis (iš Poznanės), advokatas Lednickis, grafaitė C. Zyberk-Platerytė, ponai Drabskis, Janczewskis, Montvilas. Rusai – ponai Kaufmanas, Bulgakovas, Struvė, Grigorjevas. Gegužės mėn. pradžioje visiems kviestiesiems prelegentams (15 asmenų, iš jų – 9 lietuviams, 3 lenkams, 4 rusams) buvo išsiųsti kvietimai. Visi lenkai ir rusai griežtai atsisakė atvykti į Kauną paskirtu laiku (rugpjūčio pradžioje), motyvuodami atsakymus įvairiomis svarbiomis priežastimis. Iš lietuvių sutiko – šeši, vienas davė abejotiną pasižadėjimą, likusieji – atsisakė. Paaiškėjus tokiems kvietimo rezultatams, buvo nutarta kursų datą nukelti vėlesniam laikui. Tuo metu vyskupas G. Cirtautas, išrinktas diecezijos valdytoju, dėl laiko stokos atsisakė pirmininkauti ir dalyvauti komitete. Komiteto pirmininku slaptu balsavimu buvo išrinktas kunigas K. Olšauskas. Rugsėjo mėnesį svarstant kursų vykdymą, kilo diskusijos dėl būtinumo jiems suteikti daugiau tautiškumo, juolab kad daugelis kviestųjų kitataučių kursuose neketino dalyvauti. Todėl buvo nutarta kursus rengti tik lietuvių kalba ir surasti prelegentų lietuvių, visiems programoje numatytiems klausimams. Paskirtas ir naujas kursų organizavimo laikas, būtent 1909 m. sausio 2–5 d. (iš viso – keturios dienos).

Spalio mėnesio pradžioje antrą kartą buvo išsiųsta 15 kvietimų lietuvių prelegentams, o kai kuriems greitai atsisakius, pakviesti dar keturi nauji (iš viso 19 naujų lektorių, iš jų 5 – kunigai). Tačiau renginyje sutiko dalyvauti tik aštuoni. Tad renginio programą teko peržiūrėti, o kursų laikas buvo sutrumpintas iki 3 dienų. Iš 8 prelegentų, pažadėjusių atvykti, vienas atsisakė likus kelioms dienoms iki renginio pradžios dėl blogos sveikatos, o du pranešė negalintys atvykti dėl svarbių priežasčių, jau kursams (165) prasidėjus. Taigi kursų programa susiaurėjo dėl įvairių nenumatytų ir nuo organizatorių nepriklausančių priežasčių.

Caro valdžios pareigūnai į kursų organizatorius taip pat žiūrėjo gana įtariai ir neskubėjo išduoti jiems leidimo. Tik likus vos 3 dienoms iki kursų pradžios leidimas buvo duotas.

Nepaisant visų nesklaidumų, į socialinius kursus, kurie įvyko Kaune, 1909 m. sausio 2–4 d. buvo pakviesti ne tik kunigai, bet ir katalikai inteligentai (iš viso apie 200 žmonių) (Šaulys 1909: 264–269). Organizuodami kursus Kaune, J. Matulaitis ir jo talkininkai jautėsi daug laisviau ir drąsiau. Jų nevaržė glaudūs ryšiai su dvarininkais, jie neužėmė aukštų pareigų bažnytinėje vadovybėje, kur vyravo lenkai, todėl galėjo laisviau interpretuoti enciklikos „*Rerum novarum*“ teiginius. Taip pat nederėtų užmiršti, kad „*Rerum novarum*“ buvo orientuota į darbininkijos reikalą, kurie buvo aktualūs Vakarų Europoje, sprendimą. O tuo metu Lietuvoje dar nebuvo susiformavusi darbininkų klasė, į kurios padėties gerinimo būdus bei priemones būtų kreipę dėmesį enciklikos kūrėjai. Todėl buvo ne tik aiškinamasi Bažnyčios pažiūra į socialinę problemą, išdėstyta minėtoje enciklikoje, bet ir aptariamai Lietuvai aktualūs socialiniai bei ekonominiai klausimai: vartotojų draugijų kūrimas, kooperacijos plėtojimas, emigracija, labdara, jaunimo auklėjimas ir kt. (Būčys 1909: 270–281).

Suprantama, kad paskaitos, vykusios pagal siaurą programą, negalėjo apimti viso plataus socialinių klausimų diapazono ir jų perteikti krikščioniškojo socialinio mokymo aspektu, tačiau klausytojams jos suteikė nemažai teorinių ir praktinių žinių, o parodyti kitur atliekamo socialinio darbo pavyzdžiai paakino imtis veiklos ir Lietuvoje.

Taigi iš esmės tai buvo pirmoji organizuota lietuvių katalikų socialinės minties ir veiklos kryptis „inventorizacija“. Ji itin išjudino katalikus. Kauno kunigų seminarijoje pradėtas skaityti ir sociologijos kursas (1909). Jį J. Matulaičio paragintas ėmėsi skaityti K. Šaulys. Po metų jis išleido pirmąjį sociologijos vadovėlį („Sociologija“, 1910).

Suaktyvėjo ir mūsų kunigų socialinė veikla siekiant daryti įtaką visiems darbininkams katalikams ir ieškoti jų socialinės padėties gerinimo būdų pagal „*Rerum novarum*“ patarimus ir nuostatas. Konstantino Olšausko iniciatyva 1906 m. įkurtos *Šv. Juozapo (darbininkų)* ir *Šv. Zitos (tarnaičių)* draugijos. Manyta, kad susibūrę į draugijas darbininkai katalikai galėsia daug efektyviau spręsti savo socialines problemas ir organizuotai teikti savo reikalavimus asmeniškai darbdaviams. Laikydami abipusio susitarimo dvasios ir asmeniškai bendraudami, darbininkai ir darbdaviai esą galėsia kur kas greičiau patys susitarti negu per tarpininkus – fabriko administracijos pareigūnus – biurokratus ir socialistus, kurie tik trukdą tai padaryti. Į naujų tarpininkų vaidmenį darbininkų santykiuose su darbdaviais pretendavo socialistai. Katalikų intelektualai atmetė klasių kovos šūkį ir ragino nedalyvauti socialistų renginiuose, už ką buvo puolami socialistų spaudoje, o K. Olšauskas buvo apšauktas policijos bendradarbiu (Mickevičius-Kapsukas 1961: 141).

Ne mažiau lietuvių katalikų intelektualams rūpėjo ir darbininkų švietimo bei labdaros reikalai. Tuo ėmė rūpintis K. Olšausko iniciatyva Kauno gubernijoje įkurta, o vėliau ir kitur savo veiklą išplėtusi „Saulės“ draugija. Ši draugija steigė ir išlaikė lietuviškas mokyklas, knygynus, bibliotekas, organizavo lietuvių katalikų mokytojų kursus, teikė materialinę paramą mokslo siekiantiems darbininkų vaikams. Šitaipt stengtasi ugdyti tautos savimone, stiprinti tautinės tapatybės jausmą ir gintis ne tik nuo rusinimo, bet ir nuo lenkinimo. Suprantama, kad tai negalėjo būti priimtina lenkų kunigams, kurie sten-

gėsi stiprinti ir visais būdais palaikyti lenkybę, taip pat sutvirtinti savo pozicijas Lietuvoje. Todėl neatsitiktinai K. Olšauskas susilaukė lenkų priešiško² (K. S. K. 1985).

Aktyvėjanti katalikų socialinė veikla nebuvo palaikyta caro administracijos pareigūnų, kurie į ją žvelgė su nepasitikėjimu ir stengėsi visai riboti, trukdyti. Nepatiko ji ir vietiniams socialistams, kurie nesiliovė ją visai pašmeižę savo spaudoje.

Išvados

Kauno vyskupijoje veikusių katalikų sociologus vienijo vienas bendras bruožas – pastangos derinti socialinę teoriją su praktika. Nagrinėdami socialinius klausimus ir ypač siūlydami konkretų jų sprendimą, jie pasikloviė ne tiek teorija, kiek sveika nuovoka ir istorine tautos išmintimi. Todėl galima teigti, kad teoriniai jų samprotavimai pirmiausia turėjo pagrįsti socialinę veiklą. Tai lėmė utilitarizmas ir pozityvistinė nuostata, būdinga XIX–XX a. sandūroje prabudusiai lietuvių savimonei.

Kita vertus, tam poveikį turėjo ir subjektyvūs veiksniai. Tai buvo plačių interesų žmonės, kurie reišėsi įvairiose mokslinio ir socialinio gyvenimo srityse. Vieni stengėsi teoriškai nagrinėti socialines problemas, tačiau nuolat žvelgė į jas per konkrečius socialinius reiškinius ir realijas (A. Kaupas, S. Šultė). Kiti aktyviai reišėsi ne tik sociologijos, bet ir pedagoginės psichologijos, filosofijos, ekonomikos srityse (A. Jakštas-Dambrauskas, J. Matulaitis, M. Reinys, K. Paltarokas, F. Kemėšis). Treti kūrė draugijas, palaikė vartotojų bendroves ir patys aktyviai dalyvavo jų veikloje. (K. Olšauskas, P. Januševičius, M. Krupavičius, J. Vailokaitis).

Nepaisant socialinių interesų įvairovės, juos vienijo siekis ugdant normalų kritišką požiūrį į socialinius reiškinius, būti naudingiems Lietuvai ir jos žmonėms, puoselėti nepriklausomybės atgavimo viltį, taip pat plėtoti savarankiško ir atsakingo veikimo nuostatas.

Visuotinės globalizacijos, tautinės savimonės ir savigarbos silpimo akivaizdoje tai mums aktualu ir šiandien.

Literatūra

Būčys, P. 1909. *Bažnyčia ir sociologija*. Kaunas.

Dambrauskas, A. 1932. *Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906–1931)*. Kaunas.

² K. Olšauskas buvo vienas realiausių iš daugelio lietuvių palaikomų kandidatų į Vilniaus vyskupo postą, tačiau aukšti lenkų dvasininkijos pareigūnai, turėję didelės įtakos Vatikane, šiam paskyrimui sutrukdė. Vėliau, jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lenkijos slaptosios tarnybos, keršydamos už jo tvirtą laikyseną ginant Lietuvos reikalus, inkriminavo jam žmogžudystę (tariamą meilužės nužudymą Druskininkuose ant Birutės kalno), kurią įvykdęs jis niekada nepripažino, nors buvo nuteistas kalėti. Prezidento A. Smetonos nurodymu bausmės laikas buvo sutrumpintas ir po kelerių metų jis paleistas į laisvę. Vatikanas niekada nėra K. Olšausko apkaltinęs šia žmogžudyste. Tačiau šis faktas sovietmečiu buvo plačiai naudojamas išpuoliams prieš Bažnyčią ir dvasininkus. Ta proga buvo netgi sukurtas meninis filmas.

- Matulaitis, J. 1908. Dvasiškosios akad. lietuviai profesoriai, *Šaltinis* 16: 250.
- Jara, E. 1996. *Wspomnienia o błogosławionym Jerzym Matulewiczu*. Warszawa.
- Jurkewicz, J. 1983. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusii w latach 1905–1922*. Poznań.
- Kaupas, A. 1903. *Socializmo silpnos pusės*. Shenandoach Pa.
- Kaupas, A. 1905. „Laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai (1905-03-09)“. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas. F. 20–501.
- K. S. K. 1985. *Olšauskas ir jo teismo byla*. Chicago.
- Kučas, A. 1979. *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Gyvosios Krikščionybės apaštalas*. Chicago.
- J. Matulaičio laiškas A. Dambrauskui-Jakštui. 1908. Lietuvos mokslų akademijos rankraščių skyrius (MAB RS), F. 12–437. P. 2–3.
- Mickevičius-Kapsukas, V. 1961. *Veidmainių darbai*. Vilnius.
- Poborski, M. 1987. *Katolicyzm społeczny w polskiej myśli ekonomicznej w latach 1891–1918*. Kielce.
- Staugaitis, J. 1927–1941. *Mano atsiminimai*. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas.
- Šaulys, K. 1907. Socijaliniai kursai Varšuvoje, *Draugija* 9: 57–63.
- Šaulys, K. 1909. Prie pradžios ir įvykdinimo socialinių lekcijų Kaune, *Draugija* 31/32: 264–269.
- Vėbra, R. 1990. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius.

THE EXPRESSION OF CATHOLIC SOCIAL THOUGHT IN KAUNAS DIOCESE (BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Valdas Pruskus

Vilnius Gediminas Technical University, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania
E-mail: politologija@vgtu.lt

Summary. The article analyses the circumstances and characteristics of the expression of the Catholic social thought in Kaunas Diocese. The Catholic intellectual and organizational forces and their main activity trends as well as results are discussed with reference to the literature and the critical analysis of historical sources. It is demonstrated that Catholic sociologists of Kaunas Diocese were united by one common feature – efforts to harmonize social theory with practice. While analyzing social issues and, especially, proposing the solution to, they relied not only on theory but also on sobriety and historic wisdom of the nation. Consequently, it is possible to conclude that their theoretical considerations, first of all, had to ground social activity. On the other hand, subjective indicators also influenced the situation. Those were the people with wide interests who expressed themselves in various spheres of scientific and social life. Some of them tried to analyse social problems theoretically, however they constantly watched them through concrete social phenomena and realia (A. Kaupas, S. Šultė). Others expressed themselves not only in the sociological sphere but also in pedagogical, psychological, philosophical and economic areas (A. Jakštas-Dambrauskas, J. Matulaitis, M. Reinys, K. Paltarokas, F. Kemėšis). Yet another group founded societies, supported consumer companies and took an active part in their activity (K. Olšauskas, P. Januševičius, M. Krupavičius, J. Vailokaitis). Despite of the variety of social interests, Catholic sociologists were united by the common goal: while developing a regular critical viewpoint to social phenomena in order to serve Lithuania and its people, they fostered the hope for restoration of the independence and provided for the independent and responsible activity.

Keywords: Catholic sociologists, Kaunas, social activity, social courses, Rerum novarum, social theory, positivism, sociological texts.

Valdas PRUSKUS. Humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras (1985) ir habilituotas socialinių mokslų (sociologija) daktaras (1997). Vilniaus Gedimino technikos universiteto ir Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, VPU Sociologijos ir politikos tyrimų centro vadovas. Mokslinių interesų sritys: katalikų socialinės minties raida Lietuvoje, ekonomikos ir etikos sąveikos galimybės rinkos sąlygomis, religijos ir politikos sociologija, tarpkultūrinė ir neformalioji komunikacija.

Valdas PRUSKUS is a Doctor of Humanities (philosophy, 1985), a Habilitated Doctor of social sciences (sociology, 1997), Professor at Vilnius Gediminas Technical University and Vilnius Pedagogical University and a member of the Lithuanian Catholic Academy of Sciences. Research interests: the development of catholic social ideas in Lithuania, possibilities of the interaction between economy and ethics under market conditions, sociology of religion and policy, intercultural and informal communication.